

PHƯƠNG PHÁP NÊU CÂU HỎI NHẪM HÌNH THÀNH KHÁI NIỆM PHONG CÁCH NHÀ VĂN CHO HỌC SINH TRONG DẠY HỌC TÁC PHẨM VĂN HỌC

• **ThS. ĐỖ TIẾN SỸ**

Trường THPT Yên Lãng - Mê Linh - Vĩnh Phúc

1. Phương pháp nêu câu hỏi trong dạy học

Phương pháp nêu câu hỏi hay còn gọi là phương pháp đàm thoại là một trong những phương pháp quan trọng được dùng trong tất cả các khâu của quá trình dạy học và len lỏi vào các phương pháp dạy học hiện hành. Phương pháp nêu câu hỏi (vấn đáp) có từ thời cổ đại Hy Lạp, được khởi thủy từ nhà hiền triết - sư phạm Xocrat (469- 399 Trước Công nguyên). Từ đó đến nay được nhiều nhà nghiên cứu giáo dục học, tâm lí học, phương pháp dạy học chú ý quan tâm và coi đây là một trong những vấn đề cốt lõi của quá trình dạy học. Phương pháp nêu câu hỏi trong dạy học được hiểu là người dạy suy nghĩ, thiết kế, sử dụng hợp lí hệ thống câu hỏi để dẫn dắt, định hướng gợi mở cho người học giải quyết nhiệm vụ học tập, những vấn đề bài học đặt ra. Nêu câu hỏi và trả lời câu hỏi xưa và nay đều được coi là hình thức phát hiện, kiểm tra năng lực tư duy của con người. "Người ra câu hỏi đã khó, trả lời câu hỏi lại càng khó hơn". Thiết kế và sử dụng câu hỏi là vấn đề then chốt của đổi mới phương pháp dạy học nói chung và đổi mới phương pháp dạy học Ngữ văn nói riêng. Những câu hỏi được sử dụng trong dạy học đều nhằm phát huy trí tuệ, năng lực phát hiện và giải quyết vấn đề của học sinh. Một trong những yêu cầu đổi mới phương pháp dạy học chính là đổi mới hệ thống câu hỏi ở tất cả các khâu: kiểm tra bài cũ, câu hỏi trong bài học, câu hỏi chuẩn bị bài, câu hỏi nghiên cứu, câu hỏi nâng cao...

Khái niệm Phong cách nhà văn (PCNV) được hiểu: "là chỗ độc đáo về tư tưởng cũng như nghệ thuật có phẩm chất thẩm mĩ thể hiện trong sáng tác của những nhà văn ưu tú" (2). Qua bài học tác phẩm văn học (TPVH), học sinh không chỉ nắm được những giá trị của tác phẩm mà còn cần phải hiểu sâu sắc tài năng, cá tính sáng tạo độc đáo của nhà văn, những dấu ấn riêng biệt

của PCNV để tại trong tác phẩm. Nhằm hình thành khái niệm PCNV cho học sinh trong giờ dạy học TPVH, dưới đây chúng tôi xin đưa ra một hệ thống câu hỏi cơ bản.

2. Một số câu hỏi được sử dụng trong bài dạy học TPVH nhằm hình thành khái niệm PCNV cho học sinh

2.1. Câu hỏi nêu vấn đề

Theo Z.IA.Rez: "Dạy học nêu vấn đề là một trong những phương hướng để chiếm lĩnh các tri thức phức tạp của tài liệu học tập. Nó rèn luyện khả năng tư duy khái quát, tạo điều kiện thuận tiện cho sự phát triển phương pháp hệ thống đối với các hiện tượng, một phương pháp đặc trưng cho khoa học hiện đại, và đó cũng chính là một trong những nguyên nhân làm cho nhà trường hiện đại quan tâm đến dạy học nêu vấn đề". Linh hồn của dạy học nêu vấn đề chính là tạo tình huống có vấn đề, và để tạo tình huống có vấn đề cần phải thiết lập hệ thống câu hỏi nêu vấn đề - câu hỏi sáng tạo nhằm kích thích hoạt động tư duy của chủ thể dạy và học.

Câu hỏi nêu vấn đề không chỉ kích thích tư duy hoạt động, năng lực giải quyết vấn đề của học sinh mà còn phải gợi ra được những khả năng giải quyết vấn đề sáng tạo. Do vậy, tính vấn đề và tính sáng tạo của câu hỏi sẽ kích thích tư duy, năng lực hành xử của học sinh, học sinh được tham gia vào cuộc trao đổi, bàn luận, tranh luận để đi đến làm sáng tỏ, thoả mãn vấn đề. Đối với phương pháp dạy học văn, yêu cầu câu hỏi nêu vấn đề "phải là một thứ bài tập hấp dẫn đối với học sinh, thoả mãn nhu cầu của các em, phải nằm trong phạm vi những điều các em thường quan tâm, và đồng thời lại phải phù hợp với bản chất của tác phẩm nghệ thuật, với lôgic của khoa học về văn học".

* *Những gợi ý thiết kế câu hỏi nêu vấn đề*

Câu hỏi để hình thành khái niệm PCNV được đặt ra trong giờ học là những tình huống có

vấn đề kích thích tư duy sáng tạo, nghiên cứu của học sinh. Khái niệm PCNV mang nội dung khái quát những yếu tố như: khí chất, tài năng, phương thức sáng tác nghệ thuật của nhà văn... Việc đưa ra câu hỏi nêu vấn đề PCNV là để định hướng, tổ chức cho học sinh đi đúng con đường thâm nhập vào tác phẩm, tìm hiểu và cảm thụ những giá trị sâu sắc của thế giới hình tượng nghệ thuật. Ví dụ: Trong truyện Hai đứa trẻ của Thạch Lam có thể bắt đầu từ tình huống có vấn đề là cảnh thức đợi chuyến tàu đêm của chị em Liên- An rồi đưa ra câu hỏi như sau:

1) Cảnh thức đợi chuyến tàu đêm của Liên- An mang lại ý nghĩa giá trị nội dung và nghệ thuật cho thiên truyện như thế nào?

2) Tâm trạng của Liên trong cảnh thức đợi chuyến tàu đêm đã thể hiện tài năng của Thạch Lam như thế nào trong việc xây dựng hình tượng nhân vật?

3) Em có nhận xét gì về giọng điệu văn chương Thạch Lam?

4) Những dấu ấn phong cách Thạch Lam thể hiện qua tác phẩm Hai đứa trẻ?

Những tình huống trong bài học được đưa ra một cách lô gic, khoa học như một chất xúc tác làm bùng nổ không khí tranh luận, kích thích tư duy, năng lực giải quyết vấn đề của học sinh. Từ tình huống vấn đề trên, học sinh đi đến nhận định về Phong cách Thạch Lam qua truyện ngắn Hai đứa trẻ: Nhà văn đã thể hiện một phong cách độc đáo trong kết cấu truyện ngắn tâm tình tâm trạng, đi sâu phân tích những sắc thái tâm lí con người bằng giọng điệu văn chương trữ tình, sâu lắng.

2.2. Câu hỏi tái hiện

Tái hiện kiến thức được xem là yêu cầu bậc nhất trong nguyên tắc dạy học truyền thống. Lối dạy học thông tin - tiếp thu và tái hiện là hai phương pháp chủ yếu để phát triển tư duy ở người học. Từ thời cổ xưa, để đánh giá chất lượng, hiệu quả dạy học hay kiểm tra năng lực, trí tuệ người học người ta thường đặt ra những câu hỏi tái hiện, yêu cầu người học phải nhớ lại, nhắc lại thật chính xác những gì đã nghe, đọc, nói, viết.

Tiếp thu tri thức trong dạy học tái hiện là người học tiếp thu nguyên vẹn tri thức từ phía người dạy hoặc từ trong tài liệu. Xét về một khía cạnh tích cực nào đó, thì đây là yêu cầu của việc dạy học đảm bảo tính thống nhất đồng bộ.

Z.IA.Rez đã viết: "Phương pháp tái tạo không có nghĩa là giáo điều; chính đặc điểm của các tri thức truyền đạt cho học sinh đòi hỏi không phải một sự ghi nhớ máy móc mà là một sự chiếm lĩnh có ý thức. Ngoài ra, cả tính vững chắc của tri thức cũng phụ thuộc vào không chỉ ở thiên hướng ghi nhớ mà còn cả ở cường độ hoạt động tư duy của học sinh" (3). Câu hỏi tái hiện trong dạy học không chỉ yêu cầu học sinh tái hiện lại kiến thức đơn thuần mà đặt ra khả năng khái quát hoá kiến thức thu nhận theo một trình tự có hệ thống, mở ra hướng nghiên cứu, tiếp nhận tri thức khoa học. Những tri thức về cuộc đời, sự nghiệp, cá tính sáng tạo nghệ thuật của nhà văn, hoàn cảnh sáng tác, không gian thời gian nghệ thuật trong tác phẩm... có ý nghĩa vô cùng quan trọng trong việc tìm hiểu khám phá giá trị nội dung và nghệ thuật của TPVH cũng như việc hình thành nên khái niệm PCNV.

Như đã khẳng định ở trên, câu hỏi tái hiện thật cần thiết có mặt trong hầu hết thiết kế dạy học và quá trình dạy học. Nó kết hợp với những hệ thống câu hỏi khác để thực hiện tốt mục tiêu cần đạt của giờ học, để phân loại học sinh, phát huy hứng thú học tập, tạo bầu không khí trao đổi nghiên cứu cho giờ học. Câu hỏi tái hiện vì thế cần được nghiên cứu tỉ mỉ và sử dụng có hiệu quả trong dạy học đối với mỗi thiết kế, trong mỗi giờ lên lớp của giáo viên.

* Những gợi ý thiết kế câu hỏi tái hiện

Câu hỏi tái hiện nhằm hình thành khái niệm PCNV cho học sinh thông qua việc tìm hiểu và phân tích hình tượng nghệ thuật và ý nghĩa của TPVH cần được xác định rõ mục đích sử dụng câu hỏi. Loại câu hỏi này yêu cầu học sinh tái hiện những tri thức đã thu nhận được hoặc vẫn còn đang tiềm ẩn ở dạng tri thức lẻ tẻ, manh mún, rời rạc thiếu tính hệ thống.

Câu hỏi tái hiện nhằm hướng tới tất cả học sinh trong lớp kể cả học sinh yếu. Các em có thể đọc lại bài học, đọc kĩ tác phẩm để tham gia thảo luận. Học sinh khá giỏi càng có điều kiện củng cố kiến thức làm tiền đề cho việc lĩnh hội các giá trị TPVH và định hình khái niệm PCNV. Đặt câu hỏi tái hiện trong giờ học cần bám sát vào mục đích hình thành khái niệm PCNV, cần chú ý làm nổi bật đặc điểm độc đáo PCNV, dấu ấn PCNV trong tác phẩm được học. Câu hỏi tái hiện có thể dùng trong câu hỏi so sánh về đặc điểm phong cách của những nhà văn có cùng thời kì sáng tác

hoặc cùng đề tài sáng tác. Đặt câu hỏi tái hiện những nét độc đáo của PCNV hoặc những yếu tố liên quan đến PCNV trong dạy học TPVH cần được xem xét kĩ lưỡng và bố trí sau khi học sinh đã đọc tác phẩm, đã bước đầu tìm hiểu PCNV, giáo viên cần có lời dẫn, gợi ý trước khi nêu câu hỏi cụ thể. Ví dụ, dạy học tác phẩm Chí Phèo của Nam Cao cần làm nổi bật dấu ấn phong cách Nam Cao thể hiện trong việc xây dựng hình tượng có cá tính độc đáo với những phân tích khám phá đời sống tâm lí nhân vật sắc sảo; lời văn đa giọng điệu, lối kể chuyện linh hoạt, hấp dẫn. Có thể đặt câu hỏi tái hiện nhằm hình thành khái niệm PCNV như sau:

1. Dựa vào phần tiểu dẫn, hãy nêu những nét cơ bản về phong cách Nam Cao, hoặc sở trường sáng tác nghệ thuật của Nam Cao?

2. Sau khi phân tích Chí Phèo và Bá Kiến, em có thể nêu những nét đặc sắc trong nghệ thuật xây dựng hình tượng nhân vật của Nam Cao?

3. Nam Cao tỏ ra thông hiểu tâm lí nhân vật, trong truyện Đời thừa cũng vậy, em hãy so sánh nhân vật Hộ và Chí Phèo có đặc điểm chung nào về nghệ thuật, phân tích tâm lí nhân vật của Nam Cao?

4. Đọc tác phẩm Chí Phèo và hãy tìm những đoạn văn tiêu biểu cho lời văn đa giọng điệu của Nam Cao?

Câu hỏi tái hiện, xét về chiều sâu không đơn giản như nhiều người đã lầm tưởng, không chỉ nêu thông tin, kiểm chứng độ xác thực của tri thức thu nhận, câu hỏi tái hiện còn có ý nghĩa sắp xếp tri thức theo một hệ thống lôgic khoa học, gợi mở, định hướng cho tiến trình tìm hiểu tác phẩm. Câu hỏi tái hiện được sử dụng linh hoạt, có mặt hầu hết trong những phương pháp dạy học. Tuy nhiên, câu hỏi tái hiện vẫn còn một số nhược điểm như: chưa phát huy hết năng lực tư duy của người học, không kích thích hứng thú của học sinh khá giỏi, không đề cập đến những vấn đề chiều sâu ý nghĩa của TPVH, khiến học sinh phải đứng trước sự ham muốn bức xúc tìm hiểu khám phá... Do vậy, không nên sử dụng quá nhiều câu hỏi tái hiện trong giờ học mà nên áp dụng trong từng tình huống cần thiết như tạo không khí, phân loại học sinh, khơi gợi để đi sâu vào vấn đề chính của nội dung giờ học, kiểm tra ý thức học bài của học sinh.

2.3. Câu hỏi khái quát hoá

Câu hỏi khái quát hoá (hay còn gọi là câu hỏi kết luận), câu hỏi rút ra nhận định, định nghĩa về khái niệm là một hình thức bậc cao trong hệ thống câu hỏi sử dụng trong giờ dạy học Ngữ văn. Trong mỗi bài dạy TPVH, câu hỏi khái quát hoá cần thiết được sử dụng khi đã tiến hành xong hoạt động đọc, phân tích, bình giá tác phẩm để rút ra kết luận về những giá trị. Đối với giờ dạy học hình thành khái niệm PCNV thì càng cần thiết hơn khi muốn định hình những giá trị độc đáo của PCNV trong tác phẩm được học.

Theo các nhà nghiên cứu văn học: "Quá trình phân tích văn học trong nhà trường vừa tìm hiểu chi tiết các mặt riêng lẻ, vừa phải giúp học sinh khảo sát những vấn đề bên trong của tác phẩm và tương quan giữa chúng trên cơ sở tổng hợp những yếu tố nội dung và hình thức. Thông qua sự khái quát hoá những đặc điểm nghệ thuật độc đáo của tác phẩm, học sinh lí giải, truyền đạt một cách có ý thức những hiểu biết và kinh nghiệm đánh giá văn học trong một quá trình xúc cảm để tạo nên mối quan hệ qua lại cụ thể sinh động giữa học sinh và tác phẩm, từ đó làm sáng tỏ ý nghĩa xã hội và ý nghĩa cá nhân của văn chương"(1). Câu hỏi khái quát hoá nhằm hình thành khái niệm PCNV là hình thức câu hỏi đặc biệt không phải bất cứ giờ dạy học nào cũng sử dụng được. Bởi tự bản thân câu hỏi đã quy định chỉ dành cho những bài học về tác phẩm của những nhà văn ưu tú xuất sắc có phong cách riêng độc đáo. Vì vậy, đặt câu hỏi khái quát hoá cũng là định hướng trước cho học sinh chú ý đến vẻ độc đáo riêng ấy của mỗi nhà văn. Dấu hiệu ấy chỉ có ở nhà văn này mà không thấy ở nhà văn khác, nếu có sự trùng lặp thì vẫn mang nét dấu ấn cá tính riêng của nhà văn đó. Việc khái quát hoá những đặc điểm độc đáo về PCNV để hình thành khái niệm PCNV cho học sinh trong bài dạy học TPVH nhằm giúp học sinh hiểu sâu sắc giá trị tác phẩm được học và hình thành trong các em năng lực tự nghiên cứu, so sánh, cảm thụ những tác phẩm khác.

** Những gợi ý thiết kế câu hỏi khái quát hoá*

Thiết kế câu hỏi khái quát hoá để hình thành khái niệm PCNV cho học sinh là hoạt động cần thiết vì hầu hết những tri thức thu nhận trong quá trình đọc, phân tích, cắt nghĩa, bình giá tác phẩm đều quy tụ, khái quát ở những nhận định, kết luận. Câu hỏi khái quát hoá cần đảm bảo những yêu cầu như: ngắn gọn, chính xác, kích thích tư

duy suy luận quy nạp của học sinh, tác động sâu sắc vào thế giới cảm xúc, thẩm mỹ học sinh, phải vừa sức với học sinh và có tính bao quát nội dung bài học. Câu hỏi khái quát hoá được xây dựng là để cho tất cả đối tượng học sinh trong lớp, do vậy đi liền với nó là hoạt động khơi gợi, dẫn dắt kích thích tư duy. Trước mỗi câu hỏi, học sinh cần có thời gian bàn luận, trao đổi để thống nhất bằng cách hội thảo nhỏ trong nhóm hoặc nêu ý kiến trước lớp để cùng bàn bạc. Hoạt động phân tích, giảng giải nhằm tái hiện, khắc sâu tri thức để đi đến khái quát hoá khái niệm PCNV vẫn được kết hợp ở trong tình huống này. Lời diễn giảng, cắt nghĩa của thầy làm cho học sinh tập trung chú ý vào vấn đề phong cách, kích gợi sự cảm nhận về những dấu ấn PCNV để lại trong tác phẩm. Mục đích câu hỏi khái quát hoá là nhằm kích thích tư duy khái quát hoá, trừu tượng hoá của học sinh để hình thành khái niệm PCNV. Đối với học sinh, làm sao sau khi học xong tác phẩm, trong tư duy luôn tồn tại những dấu hiệu ổn định về PCNV. Giáo viên thiết lập câu hỏi khái quát hoá cần phải ngắn gọn, dễ hiểu, dễ nhớ. Nếu câu hỏi hướng dẫn tiếp nhận TPVH mang lại sự cảm thụ, lĩnh hội tri thức văn học thì câu hỏi khái quát hoá đặc điểm PCNV mang lại sự tiếp nhận tri thức sâu sắc và toàn diện của sự lĩnh hội đó. Câu hỏi khái quát hoá được bố trí sử dụng khi hoạt động phân tích, cắt nghĩa, bình giá tác phẩm tương đối đã thực hiện xong. Lúc này rất cần thiết đưa ra cái nhìn bao quát, toàn diện của việc đọc và cảm thụ tác phẩm. Do vậy câu hỏi được đặt ra trong mối quan hệ liền mạch với những hoạt động dạy học ở trên.

Câu hỏi khái quát hoá hình thành khái niệm PCNV cho học sinh trong bài dạy học TPVH cần được thiết kế theo một hệ thống từ thấp đến cao, từ cụ thể đến khái quát; câu hỏi phải tương ứng với mỗi phần tìm hiểu, phân tích, cắt nghĩa đặc điểm của PCNV. Phần cuối bài học mới có thể đưa ra câu hỏi khái quát hoá tổng hợp để đi đến kết luận về PCNV. Ví dụ, thiết kế câu hỏi khái quát hoá hình thành khái niệm phong cách Nguyễn Tuân trong bài dạy học tác phẩm Chữ người tử tù nhằm làm nổi bật một phong cách đậm chất tài hoa, tài tử, uyên bác trong việc xây dựng hình tượng độc đáo, tạo dựng không khí truyện và sử dụng ngôn từ mang màu sắc cổ kính. Hệ thống câu hỏi như sau:

1) Dựa vào phần tiêu dẫn trong sách giáo khoa hãy khái quát những dấu hiệu về phong cách Nguyễn Tuân?

2) Qua việc phân tích hai nhân vật Huân Cao và viên quản ngục hãy chỉ ra nét độc đáo của phong cách Nguyễn Tuân trong việc xây dựng hình tượng nhân vật?

3) Sau khi tìm hiểu giá trị nội dung và nghệ thuật tác phẩm Chữ người tử tù, em hãy chỉ ra những nét độc đáo của phong cách Nguyễn Tuân để lại dấu ấn trong tác phẩm?

4) Nếu có thể, em hãy đưa ra kết luận ngắn gọn về phong cách Nguyễn Tuân?

Trên đây là một số hình thức câu hỏi gợi ý cho việc hình thành khái niệm PCNV cho học sinh trong bài học TPVH. Các hình thức câu hỏi này thường được sử dụng trong tất cả các bài học về TPVH. Song, đối với bài học nhằm hình thành khái niệm PCNV cho học sinh chú ý sử dụng hệ thống câu hỏi này không những giúp các em hiểu sâu sắc giá trị của tác phẩm mà còn định hình được điểm riêng, độc đáo, nổi trội của PCNV để lại dấu ấn trong tác phẩm và từ đó hình thành nên khái niệm PCNV. Tuy nhiên, việc sử dụng câu hỏi như thế nào cũng như lựa chọn phương pháp dạy học nào còn tùy thuộc vào đối tượng, vào tài năng nghệ thuật sư phạm của người giáo viên. Những đề xuất trên đây nhằm bước đầu gợi mở cho việc hình thành khái niệm lí luận văn học nói chung và khái niệm PCNV nói riêng qua việc dạy học TPVH, nên rất cần được bàn bạc, trao đổi.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phan Trọng Luận (chủ biên). *Phương pháp dạy học văn*. NXB ĐHQG, Hà Nội, 1998, tr.97.
2. Phương Lưu, Nguyễn Xuân Nam, Thành Thế Thái Bình. *Lí luận văn học*, T.3. NXB Giáo dục, Hà Nội, 1988, tr. 26.
3. Z.IA.Rez (chủ biên). *Phương pháp luận dạy học văn học*. NXB Giáo dục, 1983, tr.130, 137, 61.

SUMMARY

The author presents the method of putting questions in an effort to forming in students the concept of a writer's style in teaching literary works in secondary schools. The following are some such questions as 1/ heuristic questions; 2/ recalling questions ; 3/ generalizing questions.